

A cserény szó eredete.

Közönségünk legnagyobb része ezt a szót az Alföld pásztorairól, pusztáiról írt költeményekből ismeri.

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azért, mert gulyássá lehettem;
Eb cserélne *cserényt* palotával,
Sem életet köszvényes nagy úrral.

Öt bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy becsülnek: gazdám ő kegyelme.
Gulya fekszi körül *cserényemet*,
Hat komondor istrázsál engemet.

1823-ban írta e sorokat egy dalában MÁTYÁSI JÓZSEF, s e dal „otthon lelvén magát“ a nép „ajakin“, ismerős az ma is a népdalgyűjteményekből.

Pusztán születtem, a pusztán lakom.
Nincs födeles, kéményes hajlokom;
De van *cserényem*, van jó paripám:
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Ezt meg PETŐFI írta 1844-ben Kunszentmiklóson. Ugyanő írta 1848-ban a Kiskunságról:

Gazdag legelőkön
Visz az út keresztül, ott hever a göboly,
Rekkenő a hőség, azért nem fogyaszt most
A kövér mezőből.
Cserény oldalánál
Szundikál a gulyás leterített subán;
Kutyái is lomhák, nem is pillantanak
Az utazó után.

Tudományos célú első említése a *cserény*nek a Magyar Tudós Társaságnak 1838-ban kiadott Tájszótárában lelhető: „*cserény*, csikósok' és gulyások' vesszőből font ide's tova hordozható sátora“. 1853-ban KUBINYI FERENC és VAHOT IMRE „Magyarország és Erdély Képekben“ című könyve írásban és képpen bővebben ismerteti a *cserényt* (I. köt. 110—111. l.): „... a gulyás és csikós, az első a gulyánál, az utóbbi a ménésnél az úgynevezett »*cserénynél*« tanyáznak. A *cserény* egy négyszög alakú alkotvány vesszőből

sövényt szerűleg fonva, födél nélkül, rajta ajtó gyanánt egy téres nyílással. Ezen alkotvány egy helyről a másikra vihető s a pásztori vándorlásra igen célszerű . . . E sövényzet csak szél ellen használtatik, s arra, hogy a gulyás- vagy csikós-személyzet abban, mintegy kerített helyen gúnyait és főzőedényeit tartsa s egyzersmind főző-helyéül és zárt körű ebédlőjéül szolgál . . . A cserény az újabb időkben már deszkából összeállított falazatból is készíttetik, melynek összeállítása s ide s tova szállítása amannál sokkal könnyebb: a deszka-kerítvény 4 oldal falazata vas-kápecsokkal állíttatik össze. A rajz is egy ilyen deszka-cserényt tüntet fel¹. Innen vette 1856-ban HUNFALVY JÁNOS is a cserény leírását (Magyarország és Erdély eredeti képekben, I. köt. 239. l.): „A gulyás és csikós számára az úgynevezett *cserényt* készítik. Ez négyszögletű alkotmány vesszőből vagy deszkából; födél nélküli, egy helyről a másikra vihető. A barom e pásztori tanyához annyira szokott, hogy azt minden éjjel magától körülheveri. A sövény szerű cserény mintegy öt láb magas, csak a szél ellen használ, s a gulyások és csikósok főző-helyéül, s gúnyáik és főzőedényeik tartó-helyéül szolgál”.¹ A Magyar Nyelvőr 1879-diki évfolyamában is annyit találunk a cserényről, hogy „leállították a reköttye vesszőből font süvénfalat” (PÉTER D.: Nyr. VIII: 43). SZINNYEINEK a kilencvenes években megjelent Magyar Tájszótár-a halasi, kecskeméti, félegyházi adatok nyomán ezt mondja a *cserény*ről: „nád v. vesszőfonadékból v. kukorica-szárból csinált pusztai hajlék csikósok, gulyások, juhászok számára”. Ez eléggé szűkszavú leírások után bezzeg szót nem kímélve meghányták-vetették a cserény dolgát HERMAN OTTÓ és KADA ELEK a Vasárnapi Ujság 1895-diki évfolyamában. Szót nem kímélve azért, mert a cserény körül addig-addig ellenkedtek egymással, míg végre is egymás személyének mentek, ha nem is bot végével, de toll hegyével. A vita hevességére jellemzők a két végsorai. HERMAN OTTÓ így végzi mosdóját: „mind-ezek után KADA ELEK úr igazmondását szülő városa hatóságának hivatalos igazmondásával állítom szembe s. kijelentem, hogy vele mindenkorra, mindent elvégeztem”. (Vas. Ujs. 42: 690.) KADA ELEK törülközője pedig ilyen volt: „HERMAN OTTÓ úr engem a Zubornyák cserényében levő kis macskához hasonlított. Elfogadom a hasonlatot azzal, hogy ha karmolok is,

¹ MADARASSY LÁSZLÓ „Nomád Pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon” c. 1912-ben megjelent művében, mely a *cserény* leírását és irodalmát is tartalmazza, úgy véli, hogy HUNFALVY JÁNOS e sorainak forrása b. PRÓRAY GÁBOR (l. 44. l.). „. . . Báró Prónay Gábor állított szép emléket” úgymond MADARASSY „a korabeli cserénynek „Vázlatok Magyarhon népeletéből” című, úgy a hazai, mint a külföldi nagy közönségnek szánt diszművében, ahol a sok színes népeleti jelenet között a gulyáscserényt is bemutatja. A szöveg szerint: „A gulyás élete a’ pusztához van kötve. A dús legelőn ’s a’ teremő kék mennyezete alatt . . . ott a’ gulyás egész világa, ott reá bízott. marhái közt az ő cserénye . . . Mezei konyháját szalma vagy nád fonadék keríti, védve tűzét a szélől.” Egy év mulva, 1856-ban, ugyanezt találjuk, majdnem szóról-szóra a „Magyarország és Erdély eredeti képekben” című vállalat első kötetében, mely vállalatnak szövegrésze Hunfalvy Jánostól való és a pásztorcserényre vonatkozó adatait, ügylátszik, Prónaytól vette át.”

sérteni nem ízlésem; de eszembe jut, hogy van ott a cserénynél kakas is. Rettenetes bögyösséggel szokott kukorikolni és azt hiszi, hogy azért derült Bugacra hajnali világosság, mert ő kukorikol. Én tölem hiheti". (Vas. Ujs. 42:867.) E kukorikolásoknak és karmolgatásoknak azonban meglelt az az örvendetes haszna, hogy fölkutatták, leírták, lerajzolták a vesszőfonású cserényt s megállapította HERMAN OTTÓ, hogy: „Az ősi-cserény »süvény«-táblákból való (1848 óta deszkacserények is akadnak), melyek fűz vesszőből vannak »szöve«, a táblák sarkait bikacsök-kötés tartja együtt s cserény-karók támasztják". (Vas. Ujs. 42:690.) Végül aztán MADARASSY LÁSZLÓ már említett nagy tanulmányában a legrészletesebben megírta és képekkel megvilágosította a cserénynek mind multját, mind jelenét. E kiváló, lelkiismeretes műből hadd idézzem a következőket (Nomád Pásztorokdás 48—49. l.): „Nem . . . könnyen ment a vessző-enyhelyek elkészítése. A hozzávaló rekettyét, malát- és sárfüzeteket nem nagyon bőven termette a kecskeméti pusztaság; érte a Dunáig, Tiszáig is el kellett menni. A vesszők kiválogatása is nagy gondot kívánt. A tapasztalatlan ember a korán megsárguló, haszontalan *sárfűzet* is elvitte, de aki értett hozzá, meg sem állt addig, míg a zöld és erős malát fűzre nem talált, melynek az a tetszetős tulajdonsága is van, hogy szépen megpirosodik. A vesszők fonása sokkal több munkát, időt kívánt, mint a nádk fűzése, ezért csak telelés idején fogtak hozzá. Ennek sem minden pásztor értette a módját. Előbb két cserénybeli karót, kissé megdült állásban, levertek; ezekre mintegy félől magasságban, keresztben, a cserénykötőszíjakkal rudat kötöttek. Ehhez a rúdhöz támasztották, a fal terjedelméhez képest, arányosan elosztva a bordákat alkotó vastagabb *nagykarókat* és a vékonyabb *kiskarókat*. Azután megkezdődött a fonás, de előbb még a nagy- és kiskarókat kissé beszúrták a földbe. Az alsó részen először, mintegy tényérnyi szélességben, csak könnyűfonást csináltak; ebbe szúrták bele az első, hosszú, lefonás alá kerülő vesszőket, hogy átfonják velük az egymást sűrűn váltogató kiskarókat, meg az erősítésül ritkásan beállított nagykarókat. Minden további vesszősorozatnak a leszúrása már az előtte fekvő rendesfonásba történt. Mikor a fonással felértek annyira, hogy a karókból csak pár újjnyi állott ki, a fonást beszegették, az egész táblát kihúzták a földből, megfordították, leszedték az ideiglenes könnyűfonást, hogy lefonják, beszegezzék a táblának másik végét is. Fonás közben a vesszőket egy négyszögletű fával veregették egymásra, hogy a cserényfalban hézagok ne maradjanak. Az ilyen módon, takarosán elkészített falnak több olyan előnye volt, ami a nádfalnál alkalmasabbá tette úgy a vándorló, mint a sütő-főző, tanyázó életre. . . . A cserényfalaknak nem ártott sem tűz, sem víz, sem jóság, a hurcolást is esztendőig állották, hátrányuk a nehéz elkészítésén kívül csak abban állott, hogy a legjobb fonáson is ke-

resztülfütyült a szél. Takarosságánál, tartósságánál, tűzállóképességénél fogva ott, ahol a pásztorok állandó vándoréletet folytattak, ahol sok embernek sütöttek-főztek, ahol nagyszámú szilajjóság feküdt körül a cserényt, az enyhelyek közül a cserényfalazatú diadalmaskodott, indult fejlődésnek és érte el tökéletességének legmagasabb fokát a múlt század közepetáján. Ennek a — hogy úgy mondjuk: átlagos — cserénynek az enyhelyrésze, az élő emlékezet és a fennmaradt egy-két példány szerint a következőképen alakul: Van öt darab tábla; ebből mindig egy a *hátsócsereény*, egy az *oldalcsereény*, egy a *végcsereény*, egy az *elsőcsereény* és egy a *szárnyékcserény*; ezenkívül az *ajtószárny*, amely a visszaemlékezések szerint mindig deszkából készült. Pedig hogy ez is vesszőfonású lehetett egykor, arra Peszéradacsnak változatos formájú cserényei között még példát találunk“.

Aki a pásztori cserényről többet akar tudni, az olvassa el MADARASSYNAK idézem művét. Nekünk az itt előadottak elégségesek már arra, hogy megtaláljuk a *cserény* szó magyarázatához szükséges alapot. Az eddigiekből ugyanis megállapíthatjuk azt, hogy a deszkacsereények ideje előtt úgy fonták a cserényt vesszőből, és a *cserény* nemcsak az egész alkotmányt jelentette, hanem *cserény*-ek voltak külön a fonott falak is: *hátsócsereény*, *oldalcsereény* stb. CZUCZOR-FOGARASI Szótára is (1862) *cserény*-nek nevezi azokat a fonott oldalfalakat, amelyekből valamely épület áll: „*Cserényakol... Cserénynyel*, azaz vesszőből font sövény nyel kerített akol“.

A könyvön nőtt városi közönség, mely a *cserény* szót az irodalomból ismeri, abban van, hogy ez a szó csak a pusztai pásztorhajlékok neve. Mielőtt azonban elkezdenénk a szó magyarázását, jól figyelmezzünk arra, hogy a *cserény* nemcsak az ismertetett épületnek vagy annak falainak neve, hanem sok más tárgyé is mind a régi nyelvben, mind ország szerzte a mai népnyelvben.

1514-ből említi az Oklevélszótár az *Apro azalo czerenek*-et és 1587-ből a *Zylva azalo cheren*-t; MÁRTON JÓZSEF Lexicona szerint (1807): „*Tserény* . . . eine Flechte zum Obstdörren“; CZUCZOR-FOGARASI Szótárában is ott van a *cserény* jelentései között: „Gyümölcsszáritó, vesszőből“. Ide való a MTSz. *sering* szava is, melynek a *cserény* címszó alatt volna helye: „szán-alakú fonott aszaló-eszköz“ (Szilágy m.) 1597-ből jegyzi föl az OklSz. a *Sayt zarazto cheren*-t. Ezt a „sajtszárazasztó cserény“-t vesszőből fonták régen is, vesszőből fonják ma is ott, ahol használják; megtaláljuk leírását és rajzát a Néprajzi Értesítőben (VI: 207.): „Muraközi horvát házak sajátoságos velejárója és állandó attribútuma a változatos alakú sajtszáritó . . . Négyzetes, téglalakú, kúpos, gömbölyű vagy felfordított teknőforma kosarak a leginkább kedvelt alakok . . . Azt mondhatjuk, hogy a vértelen függő fűzfakas inkább a kis gazdák házainak attribútuma . . .“ 1577-ből említi az OklSz. *Harom zakaztho cheren*-t. Ez bizo-

nyára kenyérszakajtásra való kosár volt, tehát fonva volt. Bizonyítja ezt az, hogy a *cserén* Felsősomogyban „vesszőből font véka” (MTSz.), a *cserim* Pápa vidékén „keskeny fenekű, felfelé szélesedő kosár (NyFüz. XVII: 27.). CzF. szerint még a *cserény*: „némely vidékeken a falusi konyhaajtók előtt vesszőből font félajtó, saraglya”. A MTSz. szerint is „*cserény*, *csörény*, *sörény*: a konyhaajtón kívül levő félajtó, rácsajtó, vesszőajtó” (Göcsej, Baranya, Kiskunhalas, Kecskemét). A MTSz.-ban a *cserény*-nek ezt a jelentését is megtaláljuk: „sövénykapu, mely közönségesen nyírfagallyakból készül, s amelyet kis- és nagykapunak v. kocsisín-kapunak használnak” (Somogy és Vas m.). Ezzel azonos szó a kalotaszegi *cserind*-kapu. BÁTKY mondja, hogy: „Szegényebb helyeken (Magyarókereke stb.) még sűrűn találkozhatni a gúzs-ból font, ú. n. *cserind*-kapukkal. Az ősi forma itt is ez volt, csak, amikor a nép „világosodott”, jöttek divatba a leveles kapuk. (NÉrt. VIII: 54.). Vannak még a MTSz.-ban a *cserény*-nek következő jelentései: „(vesszőből font) teherhordó (pl. trágyahordó) saroglya” (Balaton melléke, Baranya); „[vesszőből font] szekérsaroglya” (Somogy); *sirin* alakváltozatban Zentán „vesszőből font szekéroidal”; Felső Somogyban pedig a *cserén* „vesszőből font kerítés”.

A MTSz.-ban olvashatjuk még azt is, hogy a *cserény* „szabad tűzhely fölötti füst- és szikrafogó” (Szolnokdoboka, Székelyföld). Itt nincs ugyan megemlítve az, hogy a szikrafogó cserényt is vesszőből fonják, de kitűnik az SZILÁDY ZOLTÁNNAK a szikrafogóról szóló értekezéséből (Népr. Ért. X: 11.), sőt megtaláljuk e cikkben a helyes nyomot is a *cserény* szó eredetének megfejtéséhez. SZILÁDY cikke SZINTE GÁBORNAK egy megelőző cikkéhez kapcsolódik. SZINTE arról adott hírt (Erdély, 1903. évf. VII: 20—36.), hogy: „néhány székely községben, mint Kibédén, Sóvárádön, Kisküküllő felső vidékén, egy kúpalakú kast láttam a kakasülőre felakasztva, úgy, hogy szájával a kürtő felett egy felfogó készüléket képezett, mely a szikrát felfogta, a meleg füstöt visszaverte és a hijjban szétterelte”. Ezek a sorok keltették föl SZILÁDY figyelmét s ő a következő ismertetést írta a szikrafogóról: „Sóvárádön a szikrafogót cigányok fonják, olyan „porony”-ból, vagyis vörös vesszőből, amely nem „guvad” meg, vagyis nem válik el a héja. Itt háromféle alakját láttam. Az egyik, amit SZINTE leír, mintegy 70 cm. magas és 80 cm. átmérőjű. Ezt kötélén akasztják fel a padlásra a „csempe”, vagyis a székely cserépkályha kürtője fölé. Másik alakja ennél jóval nagyobb volt és a kürtő felett két bakon volt megerősítve. A harmadik már szervesen összefüggő része a háznak, vagyis a konyhának. A nyílt tűzhely felett mintegy 2×3 m. = 6 m² területen hiányzó tetőpadozatnak a helyén, négy alapperendára erősített kas ez. Kupolásan görbülő négy oldala egy gerincben találkozik, egyik végén füstlyukat hagynak rajta. Ez is vesszőfonás, mint a két előző, de ugyan-

ilyent deszkából is állítanak a Kisküküllő vidékén a falusi kovácsműhelyekben; még csak be sem vályogozzák az alját, úgy is megfelel. A sóváradi három alak értesülésem szerint Makfalván és Marosjárán is megvan, de ott *cserény*-nek nevezik őket; Csekelaka vidékén pedig (Alsó-Fehér m.) *cseren*-nek ejtik. Ez a szó minden hangbeli változatával csakis a vesszőből font szikrafogókra vonatkozik és annak is inkább az anyagára, mintsem a tárgyra magára. A Magyar Tájszótár az ország különböző részeiből vagy tízféle különböző tárgy megjelölése gyanánt említi a *cserény* szót. Jelentése tehát az illető tárgyakra nézve semmi esetre sem megkülönböztető, hanem inkább összefoglaló természetű, éppenúgy, mint a *lésza* vagy oláhul *leasa*, ami ugyancsak vesszőfonadékot jelent. Lehet az: ajtó, szekéroidal, vagy szárító pad, kemencerészlet, vagy szikrafogó. Mint szikrafogót említi a MTSz. Szolnokdoboka megyéből és átalán a Székelyföldről. A „parasztház pitvarának vesszőből font padlása (Székelyföld) — nem lehet más, mint a sóváradi, harmad sorban leírt alak“.

Az eddigiekből világosan látható, hogy a *cserény* mindég olyan tárgyat jelent, amely vesszőből van fonva, vagy pedig eredetileg vesszőből volt fonva. A *cserény*-nek tehát — mint látni fogjuk — eredeti jelentését találjuk meg a legrégibb, az eddig fölSOROLTAKNÁL mindnél régibb adatokban, hiszen a legrégibb adatokban kell keresnünk mindig a legeredetibb jelentést. A legrégibb adatok a XV. századból valók: „cratis—cheren“ Schl. Szój., „crates—cheren“ Beszt. Szój. A „crates“ jelentése tudniillik MÁRTON JÓZSEF latin szótára szerint (1818): „tsereny, ráts: jedes geflochtene Werkzeug . . .“, MOKRY Deák-Magyar Etymologiai Lexikona szerint (1823) „mind az a' melly vesszőből, vagy más materiából öszve van fonva, 1. szekérkas, 2. lésza, a' millyen az aszalón szokott lenni“, FINÁLY szerint pedig: „ . . . összefont vesszők . . .“ A *cserény* eredeti jelentése tehát a „crates“ = jedes geflochtene Werkzeug.

Az eredeti jelentés szemmel tartása miatt nem érthettem egyet MADARASSY LÁSZLÓVAL, ki MELICHRE való hivatkozással ezt írta idézett művében (43. l.): „A *cserény*, mint szó, egyike azoknak az ősi, úgynevezett: balkáni szavaknak, melyeknek eredeti jelentése még megfejtetlen, hovatartozása homályos és az út, amelyet napjainkig megtett, földéretlen. A magyar nyelvkincsbe kétségtelenül a szláv-ságból került“. 1912-ben jelent meg MADARASSY könyve, s én még azon évben írtam egy rövid vázlatot a *cserény* szó eredetéről, avval indulva meg, hogy a szó eredeti jelentése „vesszőfonadék“, s e miatt nem lehet szláv jövevényszó, ugyanis a szláv nyelvekben a *cserény*-nyel egyeztetett szavak csak „tűzhely“-et jelentenek, vagy annak valamely részét. „A sok jelentés közül (melyek a MTSz.-ban a *cserény* címszó alatt vannak) — írtam — egy sincs, melyből a többit le lehetne vezetni; ez a legfőbb érv a szlávból való származtatás ellen.

Valamennyi jelentés azonban odamutat, hogy a szó eredetileg a különféle tárgyak anyagát jelentette, ugyanis a *cserény* és változatai oly tárgyakat jelölnek, melyeknek alakja, rendeltetése különböző ugyan, de mind vesszőből fonottak. Kéziratomat közöltem annak idején MELICH barátommal; ő azonban azt a tanácsot adta, hogy jó lesz a dolgot meggondolnom, mert a szó szláv eredetét már ő is kétesnek tartja ugyan, de nem fogadhatja el azt a magyarázatot sem, amelyet akkor én adtam. MELICH tanácsára tehát bölcsen félretettem a *cserény* szó eredetéről tizenkét évvel ezelőtt írt munkáscsámát — és csak most vettem elő újra. Elővettem, végigolvastam s úgy láttam, csakugyan okosan tettem, hogy annak idején fiókomba dugtam. Mert bizony csak a megindulás volt jó az én fejtegetéseimben, de már tovább haladtomban utat tévesztettem.

Most aztán más úton próbálkozom: látha célt érek.

Az EtSz. (973. l.) azt mondja, hogy: „A szláv szavak alapalakja *čerenъ ~ *čerěntъ; innen a magyar szó hangalakjában kifogástalanul megmagyarázható; a jelentések azonban ellene látszanak szólni az egyeztetésnek. A szláv szó — úgy látszik — eredetileg „tűzhelyet, tűzhelyfélét“ (l. BERN. EtWb. I. 146.) jelent, míg a magyar szó főjelentése, amelyből tárgyi alapon a 3. és 4. jelentés is megfejtendő, tulajdonkép, geflecht, flechte, jedes flechtwerk, hürde, lésza. Más szláv szóval való egyeztetés... elfogadhatatlan“. Az a 3. és 4. jelentés, melyre az idézett sorok mutatnak, a következő: „a szobai kemencék belső kő- v. téglafala, amelyre a kályhacserepeket ragasztják (MTSz.) és: „a tűzhelynek azon falrésze, amelyre edényt-mit raknak“ (MTSz.). Valóban mind a két jelentés megmagyarázható abból, hogy a banyakemence vázát tudvalevőleg vesszőből fonták s az ilyen cserényfalra került aztán kívül-belül a tapasztás; az edénytartó pedig eredetileg szintén vesszőből volt fonva. Ami azonban a *cserény* szó etimológiáját illeti, az EtSz. ennyit mond: „Eredete nincs tisztázva“.

Hogy tehát ezt is tisztázzuk, vegyük mármost a jelentések megvizsgálása után a különféle hangváltozatokat szemügyre: *cserény*, *cserén*, *cseren*, *cserim*, *csörény*, *sörény*, *sirin*, *sering*, *serind*. Ezekben bizonyára az s- kezdet volt az eredetibb s abból fejlődött a cs-, mint ahogy a *séza* szóból lett a *cséza*. A *sering* és *serind* végén a -g és -d hang kétségtelenül csak később keletkezett hang; így van a *csalán*-nak is *csaláng* és *csollánt*, a *rozmarin*-nak *rozmaríng* és *rozmarínt*, a *bölény*-nek *belénd* változata. Az eredeti alak tehát: *sěrenъ ~ sörény.

Most meg azt figyeljük meg, hogy a *cserény* szó redeti jelentésével megegyezik a *sövény* szóé, mely régen *sěvény*-nek is hangzott. *Cserény* a vesszőből font kerítés? Tudjuk, hogy annak *sövény* az általános neve. „A kert bé-kerítettie *sövénnel*, a melly hajlós kőtő vesszőkből fonatic“, Com: Jan. 71. (NySz.). Van *cserind-kapu*? Ugyanaz a legtöbb vidéken *sövény-kapu*. Van szilva-

aszaló *cserény*? Háromszékben *sövé~*: „fűz vesszőből font szilvaaszaló“ (MTSz.). Calepinus szerint „*scirpea* — *Tsereny* zekerkas“; Udvarhely vármegyében „*sövény* = szekérkas“ (MTSz.). A *sirin* vesszőből font szekér-oldal; Cegléden pedig a kocsifenék még ma is *alsöví*, annak emlékéül, hogy valamikor vesszőből fonták (TÜRI: Népünk és Ny. I: 237.). *Cerény*-ek a pásztor enyhelyének falai is és a vesszőből font, betapasztott fal *cserény-fonás* (NyFüz. 17: 29.); tudjuk azonban, hogy *sövényfal* a közönséges neve az olyan házfalnak, mely úgy készül, hogy a keretet alkotó fagerendák közét karókkal töltik ki s azokat befonják vesszőfonadékkal, a fonott falat aztán kívül-belül betapasztják. A XVI. századi Gyöngy. Szót. szerint „*Casa: est agreste habitaculum, palis virgultis, arundinibusque contextum: Sövényből chynaltatoth, nadal földött hazachka*“. A *süvé-kémény*-t is azért hívják úgy, mert vesszőből van fonva (MTSz.). Kimondhatjuk tehát, hogy nemcsak a *cserény*-nek, hanem a *sövény*-nek is eredeti jelentése: „geflecht, flechte, jedes flechtwerk“, fonás. Igen, a *cserény* és *sövény* eredeti jelentését egy szóval így jelölhetjük még: „fonás“; hiszen a nép is Dunántúl egyszerűen csak *fonás*-nak, *fonyás*-nak is nevezi a „sövény-kerítés“-t (NyFüz. 34: 60, 48: 33; MALONYAI: Göcsej IV: 323.).

Hogy a *sövény*-t *fonás*-nak nevezik, az nagyon érthető a *sövény* szónak ismert etimológiájából is.

HORGER ANTAL a Magyar Nyelvben (IV: 466.) egy rövid, de igen jelentős cikket írt egyszer *Disznó-szögy* címen. E cikkben nemcsak e szónak adta magyarázatát, hanem egyben olyan hangtörténeti jelenségekre is reáirányította a figyelmet, hogy alapot teremtett további nyelvtörténeti eredményeknek. Rámutatott arra, hogy a magyarban több szókezdő *sz* hangból némely vidéken *s* hang lett. „Pl. ném. *Sebastian* > m. *Sebestyén* (MELICH: Ortsn.), *széccél*: *szék* > *séccél* (OKISz.), *szédér*, *szédérin* > *sédér*, *sédérény* (MTSz.), *szeksze-monca*: *cók-mók* > *széksza-monta* (NySz., MTSz.), ném. *semleng* > m. *semling* (MEL. i. h.), *szēmölcs*, *szömölcs* > *sümölcs* (NySz. MTSz.), n. *sengen* > m. *sengell*, *sengerel* (MEL. i. h.), *szërkeszt* > *sörkeszt* (MTSz.), n. *sester* > m. *sestely* (MEL. i. h.), *szipirtyó* > *sipirtyó* (MTSz.), n. *soldenar* > m. *soddonár* (MEL. i. h.), *szonnyad*: *lekonyul*, *lankad*, *fonnyad* > *le-sunyik*: u. az (MTSz.), *szövény* > *sövény* (NySz.), *szufla*: *lélekzet* > *sufla* (MTSz.), *szundikál* > *sun-gyikál* (MTSz.), *szundít* > *sundít* (MTSz.), *szunyáta*: *aluszékony* > *sunyáta*: *alattomos* (MTSz.), *szunyi* > *sunyi* (MTSz.), *szupérál*: *sikerül* > *supérál* (MTSz.), *szurdék* > *sordék* (MTSz.), *susztora*: *mécs*, *kanóc* > *sustora*, *susztora* (MTSz.), *születik* > *süretik* (MTSz.)“. Ezekből helyesen azt következtette HORGER, hogy a *sün-disznó sül* és *szöl*, *szül* nevei közül az *sz* kezdetűt kell eredetibbnek tartanunk s a *szögy*

a *disznó-szögy* összetételben a *sül* 'Igel' szóval azonos.² HORGERnek e cikke után állapította meg. GOMBOCZ ZOLTÁN azt (MNy. XX: 60—63.), hogy a *sömör* a *szēm* ~ *szöm* szónak -r képzős származéka, valamint a *szēm-* ~ *szöm-*ből származott más képzőkkel a *szēmölcs* ~ *szömölcs* ~ *sümölcs* is. Megszaporította HORGERnek azokat a példáit, melyekben finnugor eredetű szavaink szókezdő *sz* hangjának láthatjuk s változatát: „*szőr* ,haar' ~ *sörény* ,mähne' (= vog. *sär* . . . cser. *šar* ,lószőr' . . . *šenzenved* ,leiden' ~ *senyved* . . .“ Végül a következő fontos észrevételeket tette: „Hogy az ómagyar nyelvnek is voltak nyelvjárásai, azt eleve valószínűnek kell tartanunk. Melich János nemrég már rá is mutatott egy ilyen dialektikus különbségre: az eredeti palatalis *i* az egyik ómagyar nyelvjárásban *i* > *ē* (> *ö*), a másikon *i* > *ü* > *ö* irányban fejlődött. Én azt hiszem, hogy a fgr. szókezdő **s*-nek (ill. **š*-nek) kettős magyar megfelelése is ilyen ómagyar nyelvjárási eltérésekkel hozható kapcsolatba, ill. magyarázható. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, magyarázatot nyer az a feltűnő tény is, hogy a fgr. **s*-nek a magyarban rendszerint *sz*-felel ugyan meg (pl. *szem*, *száz*, *szarv*, *szív* stb.), néhány kétségtelen esetben mégis *s*-, ill. (*s*-ből fejlődött) *cs*-megfelelést találunk: zürj. *sort*-, *falzen*-, votj. *sur*: *göri-s*-, *furche* stb. ~ m. *sor* S-laute 110 / f. *syyle* ,verruca', md. *šil'gä*. lp. *čivhle* ,pustula' ~ m. *süly* S-laute 59 . . . f. *sölmü*, lp. *cnolbma*, md. *šulma* ,knoten' ~ m. *csomó* S-laute 60 . . . / votj. *šin*-, *abnehmen*-, osztj. *sen*-, *einlaufen* ~ m. *csün*-, *languesco*, *tabesco*-. Ugyanezt a kettősséget mutatják török jövevényszavaink is: *szél* < óbolg. **säl*-, *szöllő* < óbolg. **šidläy* mellett *sarló* (vö. csuv. *šurla*) és *süveg* (vö. csuv. *šal'ak*).“

Megállapíthatjuk tehát, hogy már a nyelvtörténeti kor előtt is meg kellett lennie nyelvünkben a szókezdő *sz* ~ *s* váltakozásnak. Ha tehát azt látjuk, hogy PESTI GÁBOR Nomenclaturájában (XVI. sz.) a ,*sepes*-, ,*sepimentum*-' magyarul *zewyn* olv. *szövin*, v. *szëvin*, akkor ez a szó kétségtől azonos a *sövény* ~ *söví* szóval. *Szövin* ~ *szëvin* volt tehát a ,*sepes*-, az olyan kerítés, mely *fonás* volt. *Szöni-fonni* két rokon jelentésű szó; ha tehát *szövin*-nek mondták a ,*fonás*-' fajtájú kerítést, akkor a *szövin* szó bizonyára a *fon* ige párjából, a *szö* igéből származott.

Ne akadunk fönn azon, hogy a *sövény*-t a *szö* szóból származtatjuk, holott a *sövényt* nem *szövik*, hanem *fonják*. Hiszen ez a különbség nem volt meg mindig a két ige alkalmazásában. A magyar nő ,*fonja*-' a haját (már aki!), de az osztják és vogul nők ,*szövik*-' a hajukat, ugyanis a ,*haj-fonat*-'ot azzal a szóval jelölik meg, amely a mi *szö* igénk megfelelője. A ,*szöv-öm*-' ~ régi ,*szëv-ëm*-' ige tövének az osztjákban *sëv*-felel meg s ugyanott a hajfonat neve *sëv* (Patk.);

² Horger **szöl-gy* > *szögy* fejlődést. tesz föl. Én *szöl* > **szöl'* > *szögy* fejlődésre gondolok, vö. *Sztrél* > *Sztrigy*, **valok* > **val'ok* > *vaeyok*, íl (HB nl) > **ül'* > *úgy*, *ilyen* ~ *ígyen*, *olyan* ~ *ugyan*, *olymin* ~ *úgymin*. Erről még bővebben írok.

a vogulban *säβ- ~ säy-* a *szöv- ~ szëv-* megfelelője s ott a hajfonat: *säy'i*. (Szil.) A hajnak összefonódását, összegubancolódását a magyarban is fejezték ki a *sző* ige származékával. Látjuk ezt a következő kegyes „példá”-ban, melyet Ráskai Lea húgunk írt le számunkra ezeröttszáztinhet esztendőben:

„Ésmég mikoron régi városnak népe szent Damankos atyánnak innepén az ő egyházához ájtatosson gyöleköznének, azon városnak némely özvegy asszonya kezdé ő fejét mosni szent Damankos atyánk napján. Mikoron ez özvegy asszont az ő feje mosásáról fedenéje az ő szomszédja, monda ez özvegy asszon némőnemő megútált szóval: »Ez barátok sok megúnást, sok bántást tésznek az népeknek az ő innepékről, kinek okáért az ő innepékre nem akarok menném, sém fejemnek mosását el nem akarom hadni. Kit megmondván, kezdé fejét mosni. Imé tahát nagy hamarsággal Istennek igaz ítéleti szerént ez özvegy asszonyállatnak ő fejének bőrében oly nagy fájdalm méne be, mintha minden hajait nagy örövel kiszagatnáják, mely hajak úgy *szőntek* vala öszve, mintha öszve-*szőtték* volna őket, annéra, hogy szükség volna ő hajait elbërétválni ő fejről, hogy ilyen éktelenségét nê viselne az ő fején. Mëgësmervén kedég ez özvegy asszonyállat, hogy az öneki azért történt volna, mert szent Damankos atyánk innepét illeni megútálta vala, fogadást tön aláztatosson, hogy, ha őket megszabadëjtanája szent Damankos atyánk ő fejének fájdalmátul es ő feje bőrének fájdalmátul, tehát míg ő élne, az ő innepét tisztëssëggel illenëje. Azért az fogadást mëgtëvén, legottan mëgszönék az fájdalm, és elméne prédikátor szerzetbeli frátëreknek egyházához és az ő ezënkëppen öszveszönt hajait mëgmutatattatá nilván az prédikáción“. (Szent Dom. 173—175.)

Sőt régen a vesszők összefonására is mondták azt, hogy „szővik”: „Megparantsollya Sándor, hogy *venikéből szőnének* hajót öszve, azt vad bõrrel bérellyék meg“. Haller: HHist. I: 47. (NySz.). Tehát a régi magyar nyelv szerint fonhatták is, szőhették is világ-bíró Nagy Sándornak a *sövényeket* a scythák nyilai ellen védelmül:

Igyen elbocsátá az követöket,
Csináltatott vala sok *sövényeket*,
Szereztetött vala nagy sok tömlöket,
Hajókra rakatá a *sövényeket*.

— — — — —
Oly nagy vitézsëggel cselekedének,
Egyszersmind a partra kiszökdösének;
Jóllehet sok nyilat rájuk lövének,
De scythiaiak megveretének.

Ezek a Nagy Sándor „sövényei“ azok a bizonyos „*tárgynak* nevezett ostromeszközök“ voltak, amelyeket *vesszőből fontak* (l. TAKÁTS S.: Rajzok II: 71.), tehát Haller szerint „*venikéből szőtt-*

tek". Ha ilyen *tárgy*-at, ilyen lövések ellen védelmül „szőtt” sövényt látna egy bugaci gulyás, azt *cserény*-nek, *cserény táblájá*-nak mondhatná. Hiszen *cserény*-nek mondták az ilyen *sövény*-t 1557-ben „mind fejenként az szenyéri lovagok, gyalogok” is. Ezt írják Csányi Ákosnak: „Szolgálatonkat írjok té kégyelmednek mint némés uronknak. Becsének azmely levelet kégyelmed írt volt az *cserényék* (írva: chyerenyek) felől és az szakálosok felől, beküldték vala hozzá [t. i. Becséhez] az vajdát. Azt izente ilyen szóval, hogy ű bestye légyen, ha [= de] addig sëmmit épét, míg az hadnagy ètt lakik, és az szakálosokat sem adja ki. Azért minekünk nem tudom, mi szükség ez nagy pusztában enni kevesen laknonk, az ellenségnek pedig minden szándokok rëánk vagyon”. Itt ezek a *szakállas*-okkal együtt emlegetett *cserény*-ek nem kunyhók, nem is békés szerszámok, hanem ostrom ellen oltalmat szolgáló falak, *sövény*-ek; azt pedig tudjuk, hogy a *sövény* szó a *sző* szó származéka. Érthető tehát, hogy HERMAN OTTÓ — mint láttuk — azt írta a *cserény*-ről, hogy a táblái „szöve” vannak fűz vesszőből és hogy a cserénynek „sok munkába kerülő szöve” falazat“-a volt (A magy. ősfoglalkozások köréből). Megjegyzi ugyan MADARASSY, hogy noha „Herman Ottónál mindig *szöve*-falakról olvasunk, úgy a felsorolt irodalmi alakok, mint a ma élő pásztorok csak *fonásról* beszélnek”. MADARASSY-nak ezt az észleletét én is megerősíthetem ugyan, de HERMAN OTTÓ kifejezésében mégis annak bizonyítékát látom, hogy a *sövény* vagy *cserény* valóban olyan, mint a „szöves”.

Belenyugodhatunk tehát abba, hogy a *sövény*, *szövin* a *sző* ige származéka; hiszen megnyugodott ebben már minden magyar nyelvtudós. GOMBOCZ is ezt írja (MNY. XX: 62.): „sző, weben’ ~ sövény, hecke, zaun’, tkp. flechtwerk’ (= osztj. sew, saw-, vog. säw-, säy-, flechten’, NyH^o. 141.” Tehát a *sző* igéből lett a *sövény*, és a *sövény* ugyanazt jelenti, mint a *cserény*. Eljutottunk tehát odáig, hogy már csak azt kell vizsgálnunk, hogy hangtörténet és alaktan szempontjából közös eredetre nyomozható-e vissza a *cserény* és *sövény*. Mert ha ez a kísérlet sikerül, akkor a *cserény* szó eredete meg van fejtve, hiszen jelentésben máris egynek bizonyult a *sövény*-nyel.

A *sövény* ~ régi *sëvény* szóban képző az -ény, tő a *söv* ~ *sëv*. Ez az igető, mint a vogul alakok mutatják, még előbb γ -re végződött (ez a hang csak az Árpád-korban pusztult ki nyelvünkéből): **söγ* ~ **sëγ*. No mármost, ha a *söv-ény*-ben, *sëv-ény*-ben *söv* ~ *sëv*-a tő, mi a tő a hasonló jelentésű *cser-ény*-ben, melynek eredetibb alakja — mint láttuk —: *sör-ény* ~ **sër-ény*? Eredeti tő a *sör* ~ **sër*. Kérdés, hogy egyeztethető hangtanilag a *sövény* régi **söγ* ~ **sëγ*-tőve és a *cserény* *sör* ~ **sër*-tőve? Nemrég mutattam rá, hogy a vogul *näyr* szónak a magyar *nyerég nyer*-tőve felel meg (Népünk és Ny. I: 209.). Mi fejlődött volna tehát a magyarban a régi **söγ* ~ **sëγ* igetöből, ha ahhoz egy -r igeképző járult volna hozzá? A vog. *näyr* ~ magy. *nyer*- példájára bizonyára **söγö-r* ~ **sëγë-r* > *söγ-r*

~ *sëγ-r > *sör ~ *sër ~ *ser íme, itt vagyunk a *cserény* szónak eredeti sör- ~ sër- ~ ser- tövénél, hiszen láttuk már, hogy a *cserény* eredetibb alakja *sörény* ~ **sërény* volt s ma is él a *sörény* mellett a *sering* és *sirin* alak. A *cser-ény* tehát éppúgy -ény képzős igeszarmazék, mint a *söv-ény*, azonos igéből származott mind a kettő, de a *cserény*-ben a pusztá igető meg van toldva még egy -r igeképzővel.

Nézelődjünk most tovább, hogy van-e a mi nyelvünkben csakugyan nyoma olyan -r képzős igének, melyből a *cserény* származhatott. Van-e nyoma a *sörény*, **sërény*, *sering*, *sirin* alapján föltehető **sörni* v. **sërne* v. **serni* v. **sirni* igének, melynek valami „szőni” vagy „fonni” jelentése lehetett?

Az igékhez járuló -r igeképző finnugor eredetű képzőnk (Nyhas.⁷ 66.) s eleven képző volt valamikor a magyar nyelv külön életében is. A köznyelvből már kiveszett, de tájnyelvben még él a *kanyarni* ige (MTSz.); a köznyelvben csak tovább képzett alakjai élnek, mint a *kanyar-it-ni*, *kanyar-gat-ni* stb. Ma már nincsen tájnyelvben sem **nyomorni*, **háborni* ige, hanem van *nyomor-it-ni*, *hábor-it-ni*, s a **nyomor*, **hábor* igék emlékét a belőlük származott igenevek őrzik, a régi *nyomoró*, *háboró* > mai *nyomorú*, *háború*. Ha tehát látjuk a székely *ser-it-ni* = „fonalat fonni” igét (MTSz.), akkor tudhatjuk azt, hogy volt egyszer **ser-ni* ige is, mint volt a *nyomor-it-ni* előtt **nyomor-ni*. Tudjuk, hogy némely ige töve egyszersmind névszó is lehet. Valaki *les* és valaki *les-ve* megy. *Fagy* a víz, erős a *fagy*. *Nyom* valamit a láb s van a lábnak *nyom-a*. *Kanyar-og* a folyó s van neki *kanyar-ja*. *Sodor-it-ják* a cérnát s van a cérnának *sodr-a*. Székelyföldön *ser-it-ik* (= sodorják) a fonalat és „kiment a *ser-e* a sodrott cérnának v. fonalnak, amelyet visszafelé sodornak” (MTSz.). Íme, itt van a „valaminek a *ser-e*” = „sodrás-a” főnév, mely világosan mutatja, hogy volt egykor **ser-ni* = „sodorni” ige, melyből a mai *ser-it-ni* = „sodorni”, „sodorítani” ige lett.

Mit is kérdeztünk az előbb? Azt, hogy kinyomozható-e valami „szőni” vagy „fonni” jelentésű **ser-ni* ige. Íme, itt van az a **ser-ni*, amelynek jelentése az volt, hogy „fonalakat összefonni”. Volt tehát igenis olyan **ser* igénk, amelynek jelentése „fon” volt, tehát azonos azzal a „fon” jelentésű **ser* igével, melyből az eredetileg „fonás”-t jelentő **serény* > *cserény* szó lett. Az a **ser* ige tehát a *sző* ige s kezdetű változatából lett az -r igeképzővel s jelentése: „fon” volt. Így lett a belőle képzett *cserény* jelentése „fonás”, „fonat”, „fonadék”.

De volt annak a **ser* igének és társainak még eredetibb jelentése is. A MTSz.-ban látjuk a következőket. *Sër-dít*, *sör-dít*: „pördít, fordít”; *sër-dül*, *sör-dül*: „pördül, fordul”; *sër-ég*: „pörög, forog”; *sër-get*, *sir-get*, *sör-get*, *sür-get*: „pörget, forgat”; *sir-ing* a víz: „forog, örvénylik”; *sir-inget*: „forgat”; *sër-it*, *ser-it*, *sër-itt*, *sir-it*, *sir-ít*, *sir-itt*: „sodor, pödör”, *sër-ül*, *sir-ül*: „fordul, sodródik, tekerődzik”. Ezekből nyilván kitetszik, hogy a *cserény*-nek és alakváltozatainak alapszavául szolgáló **sër*, **ser*, **sir* ige, illetőleg ennek származékai, azt je-

lentették valamikor, hogy ,forog', illetőleg ,forgat'. Ebből a jelentésből fejlődött ki az, hogy ,fon' és ,fonódik'. A *fonál-cérná-t* (NySz.) már a XVII. században *serített cérná-nak* hívták Erdélyben. Az „Anno 1681. Die 21. Mensis Julii. Az ÖNgk. Tábori Alkalmatos-ságokra kívántató Társzekerek, Lovak, Ökrök és egyéb Bonumok Regestuma” című irományban, mely I. Apaffi Mihály fejedelem magyarországi táborozása alkalmából készítettett, ebben a lajstromban olvashatjuk: „*Seritet Czérvat Lib. 10*”.³ Itt a *serített cérna* bizonyára nem ,forgatott', hanem ,fonott' cérnát jelent. Erdélyben ma is ,*meg-sírit*-ik a fonalat', *serítettő, sirítettő* pedig a ,*(két fonál összesodrására való) sodró orsó*, s a ,*kötél, cérna megsírül'* (MTSz.). Most *serít*-ik, de régen nem *serít-ették*, hanem **ser-ték* a fonalat (valamint nem *háborít-ották*, hanem **hábor-ták* az ellenséget), majd **ser-ték* általában a fonni való dolgokat, **ser-ték* a vesszőfalat is, és úgy lett annak a neve: **ser-ény* > *cserény*.

Hogy más meg ne akasszon, inkább magam akadok meg azon, hogy ha a **ser* ige azt jelentette, hogy ,fon', akkor a belőle lett **ser-ény* > **cserény* mért nem azt jelenti, hogy ,fonó, aki fon', mért azt, hogy ,fonott, amit más fon'. Erre nézve csak utalok egy másik, szintén deverbális -*r* képzős igenek igenevére. „*Nyom* valakit', tehát ez ige -*r* képzős származéka, a **nyomor-ni*, szintén azt jelentette, hogy ,jemanden drücken, unterdrücken', mutatja ezt a *nyomor-gat* jelentése is; mégis a *nyomor-ni*-ből származott *nyomoró* > *nyomorú* névszó nem azt jelenti, hogy ,nyomó, aki mást elnyom', hanem azt, hogy: ,elnyomott, akit más elnyom'. Az -*r* képzős igei igenevei között tehát van mind cselekvő, mind szenvedő értelmű, mint általában az igenevek között.

Tudjuk azonban, hogy egy a *cserény* a *sövény*-nyel s mind a kettő a *sző* igéből sarjadt. Ha tehát a *cserény* alapszaváról a *serít* és társai által kiderült, hogy mielőtt ,fonás' végzését jelentette volna, eredetileg valami ,forgó mozgás'-t jelentő ige volt, akkor ezzel már azt is állítottuk, hogy ugyanaz volt a jelentése a *sző* igeinek is. Természetes ez, hiszen a finnugor népek őstörténetének kutatói abban a véleményben vannak, hogy „a szövés ismerete nem tartozik az obi-ugorok eredeti műveltségéhez és hogy azt más néptől, valószínűleg a tatároktól, tanulták” (ZICHY: A magyars. őstört. 15. l.). Úgy van tehát, hogy mi és a mi nyelvrokonaink előbb éltünk a *sző* igével, később ismertük meg magát a *szővés* mesterségét: bizonyos tehát, hogy a *sző* ige sem a magyarban, sem a vogulban, sem az osztjakban nem jelenthette eredetileg a ,szövés'-t, hanem olyan jelentésének kellett lennie, mint a *serít*-nek, mely jelent forgó mozgást is, fonást is. Okoskodásunkat csakugyan igazolja is a vogul nyelv. Leírta MUNKÁCSI, miképpen készítik a vogul asszonyok az „in-cérná”-t (Vog. NépK. Gyűjt. IV: 419.): „A száraz ínből az asszo-

³ SZÁDECZKY—KARDOSS BÉLA barátom szíves közlése.

nyok cérnát készítenek. Az inat fejszefokkal szétverik, hogy puha legyen; azután cérnavastagságban szétszaggatják, a térden vagy arcon sodorják (fonják). Ezt az incárnát fára vagy csontra fűzik (dugják). Ezt a csontot »incsont«-nak mondják. Ez a mondat, hogy: „a térden vagy arcon sodorják (fonják)“, így van a magyar szöveg vogul eredetijében: „šānšāl mǎn pajtāl sāyau“. Ez a *sāy-au* a mi szó igénk megfelelője (a *tő* benne = *sāy-*) és láthatjuk, hogy éppen az a jelentése, mint a *serít* (< **sey-r-* + *-it*) igének. MUNKÁCSI fordításába a „sodorják“ és „fonják“ mellé szinonimumnak bátran odaírhatjuk ezt: *serítik*. Tehát a szó megfelelőjének a vogulban még az a jelentése van, hogy: „sodor“, „serít“, vagyis csakugyan igaz az, hogy a szó eredetileg „sodrás“-t, „forgó mozgás“-t jelentő ige volt. Ilyen ige volt csakugyan nemcsak a *cserény*-nek, hanem a **szövény*- > *sövény*-nek alapszava is.

Ha mármost tudjuk, hogy a szó jelentése nem „szó“ volt eredetileg, hanem „sodor“, „valami forgó mozgást végez“ stb., akkor ne sajnáljuk egy kissé távolabbra is nézni a nyelvrokonságban, hátha távolabb is meglegljük ez ige megfelelőjét. A vogul *sāy-* igetőnek pontos megfelelője a magyarban a *szó*; hiszen az Árpádkori *mēnēy*, *kērēy* is ma *mēnő*, *kērő*, és a honfoglalás előtt átvett óbolgár **ōdāy*, **čöprāy*, **sīdlāy*, **ināy* ma a magyarban: *idő*, *söprő*, *szöllő*, *ünő* (GOMBÓCZ: BTL. 171.). Ami pedig a vogul és finn közti hangviszonyt illeti, tudjuk a következőket. A vogul szókezdő *s*-nek a finnben szintén *s*- felel meg: vog. *sām* ~ f. *silmä*. A vogul *-ä*-nek megfelelhet a finnben *-y-*: vog. *tāl* ~ f. *syli*. A vogul *γ*-nek megfelelhet a finnben *-k-*: vog. *riy* ~ f. *poika*. Ezekből az következik, hogy a magyar *szó* és vogul *sāy-* igetőnek a finnben hangtanilag pontosan megfelelne egy *syk-* igető. Ha tehát egy ilyen alakú finn igetőnek eredeti jelentése is „valami forgó mozgás végzése“ volna s ebből „hajnak vagy fonálnak sodrása, sodródása“, akkor bizonyos, hogy az a finn igető a vogul *sāy-* és magyar *szó* megfelelője, a *sövény* és *cserény* alapszavának megfelelője. Már pedig van ilyen finn igető. A finn *sykertää* azt jelenti, hogy: „összetekerni, összetekerődni; *sykerö* = „tekergődő valami, hajtekeres, hajfonadék“, *sykky* v. *sykkyrä* = „gombolyag, összebonyolódott fonál“. Látható, hogy a *sykertää* a *syk-* igetéből deverbális képzés, a *sykerö* pedig egy *syker-* igetéből képzett névszó. Ez a *syker-* igető pedig éppoly *-r* igeképzős származéka a *syk-* tőnek, mint ahogy a magyar *serít*-ben a *ser-* igető a *szó* s-es változatának *-r* képzős származéka. Észrevehettük, hogy a fonálnak és a hajnak sodrására, sodródására alkalmazza mind a finn, mind a vogul ugyanazt a szót, melynek töve él a magyar *serít se-* részében. Itt említem tehát meg azt, hogy Erdélyben és a csángóknál is nemcsak a „kötél *sirül*“, hanem a haj is:

Szeretén tul van egy szép lyány,
Haja *sirül* fejr nyakán. (MTSz.)

Talán nem véletlen ugyanannak a *sodrást* vagy *sodródást* jelentő szónak ilyen kettős alkalmazása egymáshoz oly közel eső finnugor nyelvekben. Úgy látszik, hogy a *szó* ige, illetőleg változatai finnugor korbeliek s abban a korban alkalmazták már a fonál készítésének és bizonyos női hajviseletnek megjelölésére. Az a jelentése már, melyet a belőle származott *sövény* és *cserény* mutat, nincsen meg a rokon nyelvekben, jeléül annak, hogy a „vesszőből fonni” jelentése a magyar életben fejlődött ki az épületek és eszközök vesszőből való készítésének megtanulásával.

Hiszen a vesszőfonásnak nagy divata volt az országban századokkal ezelőtt: „Mivel a portyázó török ellenében nemcsak minden várost és lakott helyet, hanem minden majorságot is meg kellett erősíteni, arról szó sem lehetett, hogy ezt holmi szilárd és tartós anyagból mívelhessék. Jámbor eleink tehát az úgynevezett magyar építési módhoz, a sövényépítéshez fordultak. Ehhez minden magyar jobbágy értett, ehhez nem kellett egyéb, mint fa és föld, ebben pedig eléggé bővelkedtek. Ha a sövényépítés útján készült várat jó karban tartották és jól gondozták, nemcsak a rabló és portyázó csaták ellen nyújtott biztos menedéket, hanem még a rendszeres ostromot is bátran kiállotta. A sövényépítés multja messze visszanyúlik a középkorba; igazi kifejlődése és virágzása azonban a török időkre esik. A hódoltság korának írott emlékeiben olvashatjuk, hogy a magyar paraszt a házát sövényből fonta, agyaggal tapasztotta és náddal vagy szalmával fedte. Minden falu leírásából láthatjuk, hogy még a XVII. század végén is a magyar parasztház volt a legkülönb. Az oláhok és rácok a hódoltság területén majdnem kizárólag földalatti odúkban és vermekben, a horvátok szalmakalibákban laktak. A magyar ember azonban nemcsak házát, de kerítését, ólait, félszereit, magtárul szolgáló szuszékjait, lábas kasait, sőt még kemencéjét is sövényből fonta s agyaggal tapasztotta. (TAKÁTS S.: Rajzok II: 9—10.) GYÓRFFY ISTVÁNNAK egy értekezéséből tudjuk (Népr. Ért. IX: 160.), hogy a vesszőfonásos építkezés mennyire divatban volt hazánkban a XVII. században és a XVIII-dik elején is. 1700-ban Komádiban a nagy templom helyébe sövény-templomot építettek. Nagyrábén az 1783 előtti régi templom paticsból épült. „Ha a templomépítésre sövényfalat használtak, bizonyosnak vehető, hogy házépítésre is alkalmazták”. 1715-diki összeírás azt mondja, hogy Vámospéresen, Böszörményben sövényfalú házak vannak. A XVII. század végén Debrecenben „a tehetős polgárok az épületi falak oldalai gyanánt facölöpöket vagy sövénnel font karókat alkalmaztak s azokat agyagsárral vagy cementtel betapasztották”. 1715-ben egész Nagykállóban kőház nincsen egy sem, hanem mind sövényből vagy nádból van építve. Ime, ilyen multja van

földünkön a *cserény*-nyel, *sövény*-nyel való építkezésnek. Sőt nemcsak multja, hanem jelene is. Ma is dívik még az ilyen építkezés a Tiszavidéken, mert fűzfa van ott bőven. „Tiszafüreden — mond GYÖRFFY — lehet olyan istállót látni, melynek fala olyan szép fonással készült, mint a kas fonása, még besinestapaszta”. SZILÁDY ZOLTÁN pedig (Népr. Ért. VI: 112.) ezeket írja: „A *lésza* névvel . . . Alsófehér megyében (oláhul (*liesza*) *sövény* karámkokat értenek, ahová fejéskor a juhokat behajtják. Erdély különböző vidékein pedig a kerek kalyiba formájára találunk néha egyetlen *sövény* kerítésű udvaron csürt, disznóolat, tyúkketrecet és borítót meg jó szellős kukorica-kast, ilyen *sövény* fonású oldalakkal. Ugyanígy készül a marhaistálló, sőt a gazda háza is, amelyet aztán behálynak sárral, vagyis betapasztanak”. Ilyen művelődéstörténeti oka van annak a nyelvtörténeti jelenségnek, hogy a *sző* ige származéka csak a mi nyelvünkben vette föl a ‚vesszőfonás‘ jelentést.

Az eddigi bizonyságokon kívül van még nyelvünkben bizonyíték arra, hogy a *sövény* (tehát a *cserény* is) a *sző* igéből lett. Tudjuk, hogy a vesszőből font kerítés, melynek igen nagy kelete volt az elmúlt századokban, *sövénykerítés* vagy röviden *sövény*. Az 1572-diki Bécsi Kalendárium szerint (A7.-NySz.) „fonni *söuint*, valamint tennie vete mint kellő lezen”. Tudjuk azt is, hogy van a kerítésnek olyan módja is, hogy nem vernek le karókat, nem fonnak össze vesszőket, hanem csak ültetnek vagy nőni hagynak alkalmas bokrokat, egymást érve sorban, s az a sűrű bokor-sor, az szolgál kerítésül. Ez pedig az *élő-sövény* vagy *eleven-sövény*, vagy egyszerűen ez is *sövény*. „Több e féle bojtos és bokros fákból is csinálhatni ilyen zöldellő és *eleven sövént*, az mint vad rósábúl, vad megybúl, szederj bokorbúl, fái sóskábúl avagy kecske rágó fából” (XVII. sz., Lipp: PKert: I: 14, NySz.). Az ilyen sövényt tehát nem emberek fonták, hanem ott a bokroknak tüskés ágai maguktól szövődték össze akadállyá. Ha valamely állat a kertbe kíváncszott volna, bizony megakadt volna a *sövény*-ben, a bokrok sűrűjében, akárcsak Ábrahám kossa. „És mikor felemelte volna Ábrahám az ő szemeit, látá, hogy egy kos akadtott volna meg szarvánál fogva a *szővevény*ben háta megett” (Móz. I: XXII: 13.). Ime, mit mond a magyar biblia régies nyelve? Nem *sövény*-ben, hanem *szővevény*-ben. A sűrű bokros hely, mely összeszövődő ágaival olyan akadály, mint a *sövény*, itt *szővevény*. Ime a rokon jelentésű *sövény* és *szővevény* szó nyelvi rokonságának bizonyítéka; a *szővevény* pedig szemmel láthatólag a *sző* ige származéka. Így tartozik egy családba a *sző*, *szővevény* és *sövény*. A XV. századi Jókai Kódex azt írja Szent Ferencről, hogy számára „Semeğy lakas semuala, holot feyet lehaytana Nemynemew sewrew *zewueuenben*: holot tewuisben czynaltuala olyatant ment egy haylok s bele mene (27.) Czeglédi István (XVII. sz.) a „bujdosásnak *szővevényes* pusztáját” emlegeti (Czegl.: Enoch. III: 10.). 1621-ből olvassuk: „Akkor és azelőtt az udvarház mostan mely helyön va-

gyon, az is mind a féle erdős, gazos és Zeövevényes hely volt“ (MNY. X: 370.). A bokrok sűrűjét, bozótját jelentő *szövevény* szó a *szö* igéből már az ugor korban termett, mert a vogulban szintén ez ige megfelelőjéből származott a ,bozót‘ jelentésű *seßam* szó: *ānam manārāy’ ti iniy’-jiß sāt seßam na tārtaskälän*: engem ezen csipkerózsafa hét bozótjába ugyan mért bocsátottál alá? (VogNGy. III: 20.) *ti iniy’-jiß sāt seßam nan manārāy’ jāmīlilän ? ti l’ām-jīß pal’ seßam nan manārāy’ jāmīlilän*: ezen csipkerózsafa hét bozótot te minek járdalod, ezen zelnicefa sűrű bozótot te minek járdalod? (VogNGy. III: 20.) Hogy a vogul szó alakját megértsük, tekintsük azt is, hogy az osztjákban a *sěß* ,hajfonat‘-nak megvan *saßām* alakja is (PAASONEN-DONNER: Ostj. Wörterb. 215.) A *gaz*-t, *szövevény*-t, *bozót*-ot együtt emlegeti KUTHY LAJOS is (Hazai Rejtelmek 1906. kiad. I: 263.): „Tovább kötésig érő *gazberek*, melynek ritkuló *szövevényi* közül kilátszanak az elhagyott fészkek. *Bozót* és morotva . . .“ stb.

A *szövevény*es helyet *sűrű*-nek is szokták mondani. „Nemyne-mew sewrew zewueuenben, holot tewuisben czynaltnala olyatant ment egy haylok“ (XV. sz., JókK. 27.). „Az puzta erdőre futa es ott az serwben es wdwkban kezde lappangozny“ (XVI. sz., Érdy K. 236b.). A *sűrű*-nek a régi nyelvben *sér-ű*, *sőr-ő*, *sir-ő*, *sür-ő* változatai is vannak, tehát olyan *-ő > -ű* képzős igenév lehet, melynek alapszava *sér-*, *sőr-*, *sir-*, *sür-* igető. Ha mármost ez alapszó változatait megtekintjük, azt látjuk, hogy azok azonosíthatók a *cserény* < **sēr-ény* ~ *sör-ény* ~ *sir-in* főnév és a *ser-it* ~ *sör-get*, *sir-it*, *sür-get* igék alapszavával. Ebből az következik, hogy a *sür-ő* > *sür-ű* szavunk szintén azon *-r* képzős ige származéka, mely igéből a *cserény* is lett, a *sövény* és *szövevény* testvérhajtása; hiszen a *sűrű* is jelenti azt, amit a *szövevény*, *szövevény*es. Hogy a *sűrű* szó magyarázatának ez a helyes útja, ezt mutatja az, hogy a *sűrű*-nek *sirű* v. *sirű* változata a NádK.-ben (80. l., XVI. sz. el.) még azt jelenti, hogy ,forgó mozgást végző‘, vagyis megvan még benne a *sövény* és *cserény* alapszavának legeredetibb jelentése is. A pokol lángját mondja a Nádor Kódex *sirű*-nek vagy *sirű*-nek s ez a szó ott — mint bőven kifejtetem (MNY. VII: 388—9.) — azt jelenti, hogy ,forgó‘, ,tekergőző‘. De van még más bizonyítéka is a *sűrű* és *szö* rokonságának, hadd rekesztem be vele hosszúra nyúló értekezésemet. Mikor még nem tudták vagy nem merték tudni, hogy Petőfi elesett s még várták vissza mint bújdosót, akkor írta róla Arany „Lantos“ c. költeményét s abban írta ezeket a sorokat:

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, örülteket beszél,
Mitől rémült farkas megfut, s vonít az eb,
Mitől vehét a szarvas idétlen hozza meg.

A bibliás, zsoltáros ARANYnak lelkéből ez az utolsó sor bizonyára a templomi énekes könyvből verődött vissza. A XXVIII. zsoltár 9-dik verse SZENCI MOLNÁR ALBERT szavaival így van:

Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy a szarvas idétlent szül:
Nagy harsogásától annak
Az erdők fel-felszakadoznak.

KÁROLI szerint „Az Úr szava megborjazzatja a nőtény szarvasokat, lehántja az erdőket“. „Erdőket“ — ha azonban e szó eredetijét keressük a latin bibliában, helyén a „condensa“ szót találjuk: Vox Domini praeparantis cervos, et revelabit *condensa*. Ezt a jézsuita Arndt Ágoston modern, kritikai fordítása (1910.) nem egyszerűen „erdők“-nek, hanem „sűrű erdők“-nek fordítja: „Die Stimme des Herrn, der die Hindinnen gebären lässt und die *dichten Wälder* lichtet“. Itt tehát „szövevényes erdő“-ről van szó. Ha a „condensus“ szót megkeressük MOLNÁR ALBERT szótárában, azt a jelentését találjuk, hogy: Sűrű. Megkeressük PÁRIZ PÁPAiban, ugyanezt találjuk: sűrű. Megkeressük azonban „condensa“ megfelelőjét a legrégibb zsoltárfordításokban, melyek minél szószerintebb akarnak fordítani — ott már mást találunk! DöbrK. 74.: „Úrnak szova szarvasoknak szerzője és egybe szöventet (ég be zöventet) megjelent“. KeszthK. 64.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzéji és megjelent egybe-szünteket (egybe zwnteketh)“. KulcsK. 63.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzéji és megjelent egybe-szünteket (egybe zwnteketh)“. Ime a sűrű szót a XV., XVI. század fordulója körül még a szó szó származékai-val fejezhették ki! A szó-ból származott a *szöven-ik és a *szön-ik ige; egyiknek igeneve a szövent = „ami szöve van“ > „sűrű“ — ez van a Döbr. K.-ben; a másiknak igeneve a szönt, ugyanazon jelentéssel, ez van a Keszth. és KulcsK.-ben.

Nehezen tudok ellenállni annak a kísértésnek, hogy most aztán át ne csapjak a sērénny (= szorgalmas), sērdül (= nevedik), sērt, sērül, serkent, sarkantyú, sarjú szavaink magyarázására is — ugyanis ezek mind a tárgyaltam szócsaládba tartoznak. De nem akarom átlépni azt a határt, melyet értekezésem címében magamnak kitűztem. Megérem tehát annyival, amennyi a cserény szó eredetének megkereséséhez szükséges volt; de már elhagyom azokat, amelyek a cserény szó eredetének megállapításából következnének. Van, aki csóválja a fejét e különböző jelentésű szók egy eredetre vitelén? Akkor csóválja bátor a fejét azon a fejlődéstörténeten is, melyet az állatvilág, a növényvilág, a néma kövek mind-mind hirdetnek; az egyszerűből a sokféleség kivirágzásán. Mihelyt igezármazékokról van szó, készen lehetünk a leggazdagabb alak- és jelentés-változásokra. Hirtelenében mondom csak: ki gondolná, hogy ugyanazon igenév jelent száraz ágat, ráncos vénasszonyt, disznópörcöt (tepertő), egy

másik meg ostor végére kötött lószórt és napnak nyilazó fényét (*sugár*)? Etimológiák keresésében a legtávolabbi, legszétfutóbb utakon is megindulhatunk — csak nyelvtörténeti adatok legyenek útmutatóink. Most pedig egy rövid mondatban így ismétlem meg az eredményt: a *cserény* szó a finnugor eredetű *sző* igénk s kezdetű változatának -*r* képzős származékából lett az -*ény* képzővel s eredeti jelentése 'fonadék' volt.

Mészöly Gedeon.

A magyar parasztház asztala.

A mai magas alakú asztal bizonyára újabb bútora a magyar parasztháznak. Az *asztal* neve tudvalevőleg szláv jövevényszó (magyar nyelvemlékeinkben 1293-ban fordul elő először), de ez még nem bizonyítja azt, hogy a magyarok a szlávokkal való érintkezésük előtt ne ismertek volna asztalt. Volt bizonyára a régi magyaroknak is valamilyen asztalféljük, amelyre az ételt tették, mikor ettek, csak hogy az a keleti népek általános szokása szerint valószínűleg egészen alacsony volt; esetleg valami tálcá-féle, lap vagy korong, amelyet használatkor talán valami állványféltre tettek, ha pedig nem kellett, félre tették az útból. Még ma is használnak ilyen alig arasznyi magasságú asztalokat Boszniában¹ és Macedóniában, sőt a krassószórénymegyei krassovánok között is.² A krassovánok szobájában ugyan van már modern magas asztal is, de rendes körülmények között nem azon étkeznek, hanem régi szokás szerint a konyhában a körülbelül 1 m. átmérőjű kerek alacsony asztalon. Ez olyan, mint egy fából való nagy tányér, amelynek az alján egy kerek, arasznyi magas perem van esztergályozva, vagy pedig négy kis faláb van négy lyukba erősítve. Ahol már nincsen ilyen régi kerek asztal (*szofra*), ott négy-szegletes kis asztalkát használnak, egészen olyant, mint amilyent a magyar parasztházakban is találni.

Ilyenféle lehetett a régi magyarok asztala is, de hogy mi volt ennek a feltételezett ősi magyar asztalfélének a neve, azt nem tudjuk. Régi neve a bútorral együtt elenyészett. Az *asztal* szó eredetileg bizonyára csak az újabb *m a g a s a b b* alakú asztalra vonatkozott, amelylyel, neve tanúsága szerint, a szlávok révén ismerkedtek meg.

Az *alacsony* asztalnak a nyomai a mai magyarságnál is megmaradtak, mert ma is használnak olyan alacsony négyszegletes (sőt kerek) asztalkát, amelynek egészen kezdetlegesen, fúrt lyukakba erősített négy lába nem magasabb 40—50 cm.-nél. Az asztal

¹ Meringer, Das deutsche Haus, 33.

² Saját jegyz.